

Filozofický koncept Ústavy Země¹

Josef Šmajš

Novověké ústavy národních států byly přijímány jako nejvyšší právní dokumenty, které vyjadřovaly vůli lidu v obecných filozofických formulacích. Deklarovaly odhodlání budovat, chránit a rozvíjet příslušnou zemi jako vlast rovnoprávných a svobodných občanů. Planeta Země nemusela být součástí lidské snahy rozvíjet to které společenství. Zdálo se, že kultuře nepřekáží, že sice klade odpor všem záměrným změnám, ale svými nestrannými procesy a předmětností jejich naplňování umožňuje. Dnešní rozmach technické spotřební kultury (civilizace) však dostatečně názorně ukazuje, že tato epocha skončila.

Člověkem vytvářená globální kultura – planetární technosféra – se totiž osamostatňuje, vymyká se lidským záměrům a střetává se starší, svébytnější a sofistikovanější planetární biosférou. Přestože je dočasným umělým systémem, nesmyslně ničí svůj trvalý hostitelský systém přirozený. Ten ovšem kultuře předcházela a vytvořila všechny nezbytné předpoklady její evoluce. Právě proto je poprvé ve své historii sebevědomá lidská kultura existenčně ohrožena. Musí zastavit nevyhlášenou válku se Zemí, kterou nemůže vyhrát.

Už téměř padesát let vyjadřují významní vzdělanci své obavy o další existenci lidstva a navrhují způsoby, jak zajistit jeho budoucnost. Vedle systémového přístupu autorů Římského klubu se do tohoto úsilí svými iniciativami zapojila také OSN – komise G. H. Brundtlandové, Světová Charta Země, summit o životním prostředí a udržitelném rozvoji (Stockholm, Rio, Rio+10, Rio+20, Kodaň aj.). Známé jsou rovněž iniciativy mimovládních organizací jako Charta Země (The Earth Charter), The GAIA Foundation, Caring for the Earth, Earth Council Alliance, Hnutí lidí za Matku Zemi (People's World Movement for Mother Earth), Skončeme s ekocidou (Eradicate the Ecocide), Hranice Země (Planetary Boundaries) aj.

Většina deklarací těchto hnutí však není návodem na změnu, ale jen morálním přemlouváním, výčtem zbožných přání a seznamem chyb, jichž se lidé dopouštějí ve vztahu k přírodě.

Uznáváme, že role člověka jako biologického druhu podřízeného biosféře se musí zásadně změnit. Z původního nenápadného obyvatele a dnešního krutého dobyvatele Země se musí stát jejím pokorným obdivovatelem a ob-

¹ Tento text je dodatkem ke kapitole Josefa Šmajše *Ekonomika a etika*.

hájcem. Ale s ohledem na dlouhodobou spolupráci s přírodou musí své dílo, kulturu biofilně rekonstruovat.

Po vzniku kultury není už naše planeta onticky jednotná, je stále více rozdělována na dva protikladné systémy: kulturu a přírodu. Všechny ušlechtilé snahy o pochopení a řešení krize, které pomíjejí toto rozpolcení planety, jsou předem odsouzeny k nezdaru.

Přestože některé dnešní ústavy již obsahují články o ochraně životního prostředí, jejich vymáhání komplikuje nevyjasněný vztah kultury k přírodě. Například ústava Ekvádoru (a některé zákony Bolívie) již v omezené míře uznává práva Matky Země na život, rozmanitost a obnovu. I když jde převážně o účelová opatření proti rostoucímu komerčnímu využívání přírodního bohatství nadnárodními těžařskými firmami, je to pozoruhodný posun práva od přiznání subjektivity fyzické či právnické osobě k uznání práv části území. Ale Země není řeka ani chráněná krajinná oblast. Je planetárním, vnitřně integrovaným celkem všech živých a neživých systémů. Právo na existenci a vlastní vývoj musíme proto přiznat celé Zemi.

K tomu však musíme přijmout a šířit nové ontologické pojetí bytí. To, čemu se po více než dvě tisíciletí říkalo bytí a s čím filozofové spojovali stálost a neměnnost, prohlašuje evoluční ontologie za aktivitu, procesualitu a tvořivost. Zemi, kdysi vnímanou jako nehybný střed vesmíru a v novověku jen jako jednu z planet naší sluneční soustavy, musíme dnes uznat za jedinečný proces přirozené evoluce, za člověka i kulturu nadřazenou subjektivitu.

Cesta k morálnímu a právnímu uznání subjektivity Země je ovšem mimořádně zatarasená. Musíme se proklestit houštím novověkých předsudků o pouhé objektivitě a předmětnosti přírody, odmítnout lidský nárok přírodu vlastnit. Návrh filozofického konceptu Ústavy Země vychází proto z ontologického důkazu, že lidská kultura není pokračováním přirozené evoluce jinými prostředky. Respektuje fakt, že kultura není jen společenstvím lidí, že není jen biologickou sociální organizací, v jaké žijí například mravenci. Je nadosobní umělou strukturou vytvářenou z látky a energie zcizené přirozeně vzniklé Zemi. Je aktivním protipřírodním systémem s vlastní konstitutivní informací (duchovní kulturou), ale nikoli s vlastní látkovou a energetickou základnou. Její konstruologickou bází jsou bohužel vysoce uspořádané živé a neživé struktury Země. Kultura, vyjádřeno lapidárně, je proto nebezpečnou rekonstrukcí biofilně nastavené a důmyslně uspořádané planety pro omezené spotřební zájmy našeho biologického druhu.

Přestože biologická predispozice k útočné adaptivní strategii vůči přírodě byla nám lidem vrozená, nynější protipřírodní forma této strategie by bez dalšího posílení ze strany samotné kultury patrně nevznikla. Přežívající lovci a sběrači jsou totiž dokladem toho, že v lidském genomu je přítomna nejen potence k útočné adaptivní strategii, ale také strach, pokora a úcta před tím, co člověka přesahuje. Zdá se, že k výraznému potlačení těchto bio-

filních potencií v lidském genomu – k prosazení predátorského duchovního paradigmatu – došlo relativně nedávno. Jednoúrovňový způsob uvažování, identita myšlení s bytím, nekritická hypostaze obecných pojmů, nadřazenost lidského myšlení nad světem přírody – to vše se objevuje až v řecké mytologii, filozofii a vědě.

Pokud uznáme, že predátorské duchovní paradigma se zrodilo ve starověkém Řecku a bylo později rozvinuto novověkou vědou a filozofií, měli bychom uznat také to, že euroamerická kultura nese největší díl odpovědnosti za dnešní existenciální konflikt s přírodou. Úkolem filozofie, která kdysi stála na počátku prezíravého teoretického postoje člověka k přírodě, je proto hluboká sebekritika. Musí se pokusit odhalit a zlomit vládnoucí predátorské duchovní paradigma.

Více než třicet let píší a učím, že pyšná technická kultura je ohrožena sama sebou, protože lehkomyšlně rozbíjí jen jednou evolučně vytvořené předpoklady své dlouhodobé existence. Usiluje o růst a expanzi na úkor přírody, pohrdá Zemí, upírá jí právo na přirozenou obnovu a evoluci.

Zachovat na Zemi lidský druh znamená co nejdéle udržet neredukovanou a nezamořenou planetu. Předpokládá to pochopit lidskou biologickou podmíněnost přirozenými strukturami, přiznat Zemi její zamlčované vlastnosti a práva, její subjektivitu. Když kdysi Descartes pojmově rozdělil skutečnost na subjekt a objekt (*res cogitans* a *res extensa*), nemohl vědět, že člověk i Země jsou produkty téže přirozené evoluce a že jeho domnělý objekt není pouhou rozprostraněností, ale pro subjekt nadřazenou tvořivou aktivitou sladěnou s celým vesmírem. Nemohl vědět, že dočasná lidská subjektivita může být pouze částí starší a širší subjektivity Země. Trvat dnes na descartovském antropocentrickém rozlišení subjektu a objektu je proto nevědecké, chybné a politicky pošetilé. Trvat na lidské nadřazenosti nad přírodou, neuznávat svébytnost, hodnotu a práva Země znamená pro lidstvo kopat si hrob.

Hypertrofie chladné racionality, jejímž skrytým základem je dosud vládnoucí predátorské duchovní paradigma, pomohla vytvořit ideové, předmětné i organizační formy globalizované protipřírodní kultury. Umělá kulturní subjektivita těchto forem – podnikatelská, politická, finanční i vojenská, která našla své právní vyjádření v subjektivitách právnických osob a organizací, je stále ještě částí veřejnosti bližší než přirozená subjektivita celé Země. Ale už konečně rozpoznáváme, že umělé subjektivity, podporovány hlavními médii, si vynucují vysoce sofistickované způsoby zakrývání svých parciálních mocenských zájmů zájmy obecně lidskými. Je smutné, že také právo se propojilo s mocí a přijalo účast na tomto rafinovaném klamání veřejnosti. Snad i proto přestalo být minimem obecné lidské morálky.

Ale i do krajnosti oslabená morálka, jejíž pravidla nemohou být podle Humeových slov výsledkem úvah našeho rozumu, si naštěstí zachovává schopnost kriticky soudit veškeré lidské aktivity. Přibývá lidí, kteří přestávají

věřit neutralitě vědy a techniky, predátorsky orientované ekonomice, politice i právu. Zvolna vzniká společenská objednávka pro evolučně ontologickou teorii skutečnosti, jejíž minimum může být východiskem pro řešení krize v oblasti vědy a vzdělání, politiky i práva. Přál bych si, aby návrh konceptu Ústavy Země podpořil nejen biofilní zákonodárství a šíření pravdivého ontologického minima o povaze pozemského bytí, ale i uvadající morálku a nový propřírodní étos, bez něhož globální ekologickou krizi nepřekonáme.²

² Nemohu tu poděkovat všem, kteří mi v průběhu let pomáhali, a to jak ideově, tak morálně, abych své úsilí o ontologickou reflexi konfliktu kultury s přírodou dovedl až k návrhu Ústavy Země. Za právní rady a konzultace děkuji Vojtěchu Vomáčkovi a za četné podněty a ediční spolupráci na knize *Ústava Země. Filosofický koncept* (Banská Bystrica: Vydavatelství PRO 2015) Augustinu Rosovi.

Návrh *Ústavy Země* i text *Důvodové zprávy* vycházejí z mých monografií a již dříve zpracovaných apelativních textů, které byly publikovány jak samostatně, tak v některých knihách. Jde o následující apelativní texty: *Nájemní smlouva se Zemí* (2003); *Deklarace závislosti* (2008); *Jedenáct podmínek biofilního obratu kultury* (2013).

Z vydaných knih zde připomínám tituly: *Ohrožená kultura* (1. vyd. Brno: „Zvláštní vydání“ 1995; 2. vyd. Praha: Hynek 1997; 3. vyd. Brno: Host 2011); *The Threatened Culture* (Prešov: Slovacontact 1997); *Drama evoluce* (Praha: Hynek 2000); *Evoluční ontologie* (spoluautor J. Krob, Brno: Masarykova univerzita 2003); *Filosofie psaná kurzívou* (Brno: Doplněk 2003); *Potřebujeme filosofii přežít?* (Brno: Doplněk 1. vyd. 2008, 2. vyd. 2011); *Evolutionary Ontology. Reclaiming the Value of Nature by Transforming Culture* (New York, Amsterdam: Rodopi 2008); *Filosofie – obrát k Zemi* (Praha: Academia 2008); *Kultura pod ugrozou* (Novosibirsk: Vydavatelství Sibiřské akademie věd 2012); *Evoluční ontologie a problém podnikání* (Brno: Vydavatelství MU 2012); *Fenomén technika* (Praha: Grada 2015, v tisku).

Ústava Země

My lidé, mimořádně úspěšný biologický druh planety Země, jemuž se podařilo vytvořit globální kulturu – civilizaci, vědomi si nebezpečí, jež hrozí nám i ostatním živým systémům z procesu živelného přeformování přírody kulturou, přijímáme tuto *Ústavu Země*, která stvrzuje rozpoznané hodnoty, nároky a práva naší mateřské planety.

S vědomím odpovědnosti vůči budoucím generacím prohlašujeme Zemi za svébytnou ontickou kreativitu a subjektivitu – za hodnotu nadřazenou člověku i kultuře. Přirozenou kreativitu Země, umožňující kulturu i práva a svobody člověka, považujeme za nadřazenou lidské kreativitě i právům lidí. Za ústřední právní princip lidstva 21. století, závazný pro ústavy všech států i listiny základních lidských práv a svobod, vyhlášíme nezbytnost uchovat obyvatelnou Zemi pro další lidská pokolení i ostatní živá stvoření. Člověk ani kultura nejsou svébytnými jsoucnými, závisejí na Zemi. Relativně svébytným jsoucnem v rámci vesmíru může být jenom Země. Pouze celá její biosféra je nejmenším autonomním systémem schopným dlouhodobého vývoje v čase. Všechny její přirozené subsystémy včetně umělé lidské kultury jsou dočasné a nesamostatné, závislé na zdraví a prosperitě biotického celku.

Zavazujeme se chránit Zemi před sobeckou expanzí predátorsky orientované kultury. Její hodnotu, nároky a práva, nadřazené člověku i kultuře, hodláme prosazovat všemi prostředky.

V souladu s tímto závazkem prohlašujeme:

Hlava první Země

1. Země je přirozeným domovem všech svých vzájemně závislých živých bytostí. Nemůže patřit žádnému biologickému druhu, tedy ani člověku jako druhu. Člověk, tvůrce kultury, nesmí sobě samému i ostatním živým bytostem Zemi pustošit.
2. Země je pro náš druh a lidskou kulturu nejvyšší hodnotou. Je nejstarší, nejširší a nejmocnější tvořivou aktivitou – jedinečnou planetární subjektivitou. Musíme hájit její právo na evoluci, na udržování planetární rovnováhy mezi živými a neživými systémy.
3. Kultura se nesmí dále rozšiřovat ani na úkor přirozené rozmanitosti planety, ani na úkor lidského zdraví.

4. Jako nadřazený systém lidí i umělé kultury je Země suverénem, jehož obhájci a mluvčími se musejí stát volené a kontrolované instituce.
5. Zavazujeme se zastavit úbytek, destrukci a zamořování přirozeného bytí, a za tímto účelem prosazovat přijetí systému odpovědnosti lidí, včetně účinných a odrazujících sankcí.

Hlava druhá Člověk

1. Člověk není bezprostřední příčinou nynější ekologické krize. Příčinou krize je systémový konflikt umělé kulturní uspořádanosti s přirozenou uspořádaností Země.
2. Lidstvo nenese odpovědnost za Zemi. Nese odpovědnost za kulturu, za své dílo, jímž Zemi rozdělilo na dva opoziční systémy: *kulturu a přírodu*. Smířit kulturu s přírodou je výsostným úkolem práva, politiky a vědy pro nadcházející etapu biofilní, k životu uctivé kultury.
3. Lidská druhová subjektivita je omezena nadřazenou subjektivitou Země. Všechny osoby i státní orgány mají povinnost tuto širší subjektivitu respektovat, chránit rozmanitost a celistvost biosféry, šetrně využívat neživé produkty Země.
4. Vyhlášíme, že pouze s přirozeným bytím, nikoli s umělým bytím kulturním, může být člověk jako druh biologicky sourodý. Uznáváme, že to, co prospívá Zemi, prospívá člověku.
5. Přirozenou uspořádanost Země musejí chránit a prosazovat všechny právní systémy.

Hlava třetí Kultura

1. Kultura je umělým systémem s vlastní vnitřní informací, jíž je duchovní kultura. Změna orientace a obsahu duchovní kultury – hodnot, poznatků a regulativů – je předpokladem biofilní transformace systému kultury.
2. Jako výtvor člověka není kultura ani pokračováním evoluce přírody, ani procesem jejího zušlechtování. Je umělým a dočasným konstruktem, který na přírodě látkově, energeticky i informačně závisí. Je stavbou, která biologické struktury člověka neodpovídá a jež se po zániku lidstva nezachová.
3. Kulturní systém svým růstem zatlačuje a hubí živé systémy, rozbíjí přirozené struktury Země. Má-li evoluce kulturního systému pokračovat, musí opustit dráhu kvantitativního růstu a po vzoru biosféry zvolit způsob kvalitativního „růstu bez růstu“.

4. Státy, které přímo či nepřímo podpořily rozvoj predátorského podnikání a neomezené šíření materiálově a energeticky náročné spotřební techniky, umožnily pustošení přírody. Nesou proto hlavní odpovědnost za dnešní civilizační krizi.
5. Všem státům se ukládá přijímat opatření pro dlouhodobě možnou spolupráci kultury se Zemí. Ukládá se jim, aby přistoupily ke změně predátorského duchovního paradigmatu kultury, aby zahájily proces přijímání biofilních zákonů a vedly osvětu o nezbytnosti smiřování kultury s přírodou.

Více o Ústavě Země: www.ustavazeme.cz, www.earthconstitution.eu.